

местные жители подобные названия у речников? Это не самый простой вопрос и с ним ещё предстоит разобраться (насколько это возможно в современных реалиях).

Тем самым, использованные в работе А.П. Сапунова названия валунов, порогов, отмелей и островов в большинстве своём представляют названия, которые названные объекты получили от речников (кормчих). Последнее даёт возможность утверждать, что эти названия в большинстве случаев не были тесно связаны с местными локальными названиями, используемыми местными жителями. Особенно это очевидно на латвийском участке реки. Поэтому данные названия стоит считать только одними из используемых (наравне с названиями, которые давали данным географическим объектам местные жители) в обиходе, но чаще всего среди профессиональных речников.

1. Сапунов, А.П. Рѣка Западная Двина / А.П. Сапунов. – Витебск, 1893. – 512 с.

Мыслівец Г.М.
«ПОЛАЦКІЯ ЕПАРХІЯЛЬНЫЯ ВЕДАМАСЦІ» ЯК КРЫНЦА
ПА ГІСТОРЫІ ШАНАВАННЯ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ

Культ святога з’яўляецца шматграннай гісторыка-культурнай і рэлігійнай формай шанавання, якая складаецца гістарычна на базе рэлігійных уяўленняў і звычайў; з’ява яго пасмяротнай прысутнасці ў грамадстве. Тэрмін «культ» сінанімічны паняццю «шанаванне» і выкарыстоўваецца як раўназначны яму [3, с. 75]. Таму ў тэксце артыкула мы раўнаважна будзем звяртацца да абодвух вызначэнняў.

Як вядома, духоўна-маральныя каштоўнасці кожнага народа акрамя іншага звязаны з «уласнымі» святымі, якія з цягам часу могуць набыць статус «нацыянальных» падзвіжнікаў веры. Сярод шанаваных святых Еўфрасіння Полацкая (1104–1173) займае пачэснае месца. Імя прападобнай ігуменні па праву стаіць у адным шэрагу з імёнамі такіх усходнеславянскіх падзвіжнікаў, як Антоній і Феадосій Пячорскія, Кірыл Тураўскі, Сергій Раданежскі, Кірыл Белазерскі і інш.

Традыцыя шанавання святой складвалася гістарычна і ўвабрала ў сябе рэлігійныя ўяўленні і звычайі рознага паходжання. Асобную групу пісьмовых крыніц, дзе змешчана інфармацыя аб гісторыі фарміравання і развіцця шанавання прападобнай ігуменні Еўфрасінні Полацкай (1104–1173), складаюць матэрыялы перыядычнага друку, сярод якіх можна пазначыць «Полацкія епархіяльныя ведамасці» (далей «ПЕВ»).

На старонках дадзенага перыядычнага выдання ў перыяд з 1874 г., калі выйшаў першы нумар, і да 1917 г. (час ліквідацыі рэдакцыі «ПЕВ») знайшла адлюстраванне традыцыя шанавання полацкай ігуменні Еўфрасінні. Колькасць і змястоўная якасць артыкулаў «ПЕВ» сведчыць аб тым, што аўтары надавалі непасрэдную ўвагу як асобе і жыццядзейнасці святой, так і складанню і распаўсюджванню яе культу на тэрыторыі Полацкай епархіі і далёка за яе межамі.

З моманту ўзнікнення культ Еўфрасінні Полацкай стала развіваўся ў рамках канона і меў шматлікія формы праяўлення: стварэнне Жыцця і царкоўнай службы; зацвярджэнне і ўрачыстае святкаванне дня памяці; напісанне ікон (абразы, фрэскі, вышываныя надтрунныя пакровы і інш.); афіцыйнае далучэнне да ліку святых; узвядзенне манастыроў, храмаў, капліц і асвячэнне прыдзелаў у імя прападобнай; здзяйсненне паломніцтваў і хрэсных ходоў да месца яе спачыну. Пазначаныя аспекты шанавання святой былі падрабязна разгледжаны ў «ПЕВ» як гістарычная з’ява, якая ўвесь час (з моманту зараджэння) эвалюцыянавала ў часе. Так, матэрыялы, змешчаныя ў «ПЕВ», былі прысвечаны эвалюцыі як асобных рыс шанавання Еўфрасінні Полацкай, так і агульным заканамернасцям у іх развіцці.

Большая колькасць артыкулаў «ПЕВ» была прысвечана асвятленню мерапрыемстваў, запланаваных на дзень памяці Еўфрасінні [1; 2; 13]. На аснове прадстаўленай інфармацыі за шэраг гадоў можна супаставіць колькасць, сацыяльнае, геаграфічнае паходжанне наведвальнікаў (паломніцкія візіты ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр здзяйснялі як звычайныя вернікі Віцебскай губерні, так і прадстаўнікі дынастыі Раманавых: Канстанцін Канстанцінавіч з сынамі Алегам і Ігарам, Елізавета Фёдараўна і інш.). Калі прааналізаваць ход мерапрыемстваў і іх выкананне, адлюстраванае ў артыкулах «ПЕВ», якія без перабольшвання з’яўляюцца тагачаснымі справаздачамі, можна ўявіць узровень арганізацыі свята ў дзень памяці святой і

зробіць высновы аб развіцці яе культуры ў той ці іншы перыяд часу. Так, на падставе матэрыялаў артыкулаў «ПЕВ» за 1877, 1890, 1894 гг. [1; 10; 13] можна зробіць выснову, што падзеі, прымеркаваныя на дзень памяці Еўфрасінні Полацкай (23 мая), былі сканцэнтраваны ў межах Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра і складаліся з правядзенне службы, вынясення ў спецыяльна аздобленым куфары-машчавіку часціцы яе мошчаў (сярэдні перст правай рукі, прывезены і ўрачыста пакладзены ў Спаса-Праабражэнскай манастырскай царкве ў 1871 г.) і своеасаблівага вадохрышча на раце Палата. У сваю чаргу, матэрыялы артыкулаў ведамасцей за 1910–1915 гг. (з моманту перанясення мошчаў з Кіева-Пячорскай лаўры ў полацкі жаночы манастыр св. Спаса і да «растоўскай» эвакуацыі святыні падчас Першай сусветнай вайны) раскрываюць поўную карціну мерапрыемстваў – да вышэйпералічанага (акрамя вынясення часціцы мошчаў, якая ў маі 1911 г. была перанесена ў віцебскі Свята-Мікольскі сабор) дапасоўваліся хрэсныя хады як з храмаў Полацкай епархіі, пакланенне і прыкладванне да мошчаў у сярэбранай рацы і інш.) [2, 4].

У хуткім часе пасля правядзення Свята-Еўфрасіннеўскіх урачыстасцей 1910 г. епіскап Серафім (Мешчаракоў) звярнуўся ў Св. Сінод з хадайніцтвам аб штогадовым перанясенні мошчаў полацкай ігуменні са Спаса-Праабражэнскай царквы ў «летні» Крыжа-Узвіжанскі сабор [2, с. 1139]. У 1912 г. прашэнне іерарха было задаволена. Мошчы знаходзіліся ў саборы з 22 мая да першай нядзелі пасля свята Пакрова Багародзіцы, які прыходзіцца на 14 кастрычніка [2, с. 1139]. На тэрыторыі Полацкай епархіі «восеньскае перанясенне» мошчаў прападобнай Еўфрасінні было амаль невядома. На наш погляд, вясення ўрачыстасці, якія ладзіліся ў дзень памяці полацкай ігуменні, у адрозненне ад восеньскіх прыцягвалі большую колькасць вернікаў па прычыне іх векавога ўсталявання ў народнай свядомасці, а не штучнага ўвядзення з боку епархіяльнага кіраўніцтва. Да таго факту можна далучыць і неспрыяльныя ўмовы восеньскага надвор'я: «многие богомольцы жалуются, что во время пути негде остановиться, негде переночевать» [4, с. 900].

Асаблівую цікавасць даследчыка маюць нарысы «ПЕВ» за перыяд з 1915 да 1917 г., якія былі прысвечаны шанаванню Еўфрасінні Полацкай падчас знаходжання яе мошчаў у Растове, бо сам «растоўскі» эвакуацыйны перыяд у гісторыі культуры полацкай ігуменні з'яўляецца малавядомым і інфарматыўна бедным [17].

Другая па колькасці група артыкулаў прысвечана мошчам полацкай ігуменні і спецыфіке іх шанавання, што было адлюстравана ў форме і аздабленні надтруннага комплекса. Як вядома, мошчы спачыўшага падзвіжніка веры з'яўляюцца непасрэднай формай фарміравання яго культуры. Месца захоўвання і аздабленне труны спачыўшага святога служыць своеасаблівым маркерам яго «папулярнасці» і ўзроўню шанавання. Так, на старонках выдання былі прадстаўлены артыкулы, прысвечаныя непасрэдна гісторыі і аздабленню месцаў захоўвання мошчаў Еўфрасінні Полацкай (кіпарысавая рака ў Кіева-Пячорскай лаўры, сярэбраны куфар для захоўвання часціцы мошчаў, сярэбраны саркафаг і аздобленая засень, уладкаваная над ім у Спаскім манастыры). Згодна нарысу У. Пціцына, які быў змешчаны ў «ПЕВ» [16] напярэдадні перанясення мошчаў Еўфрасінні Полацкай з Дальніх пячор Кіеўскай лаўры ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр, труна прападобнай ігуменні была выраблена з кіпарысу і пакрыта лакам. Аздабленне надтруннага комплекса не было цалкам сярэбраным. Па ўсёй даўжыні ракі была прыбіта сярэбраная дошка (107 × 22 см) з двума надпісамі па краях і трыма чаканымі барэльефамі з выявамі перанясення мошчаў святой з Іерусаліма ў Кіеў [16, с. 817]. На левым баку дошкі быў змешчаны чаканены надпіс: «Приложил сию дщицу многоцелебныя святыя угодницы Божией, Евфросиньи, княжны Полоцкой, мошам, почивающим в Киево-Печерском монастыре. Михайла Ушаков. 1782 года» [16, с. 818]. Такім чынам, першы вядомы нам надтрунны комплекс, створаны над мошчамі Еўфрасінні Полацкай пасля іх пакладання ў Дальніх пячорах Кіеўскай лаўры, быў канчаткова сфарміраваны толькі напрыканцы XVIII ст. стараннямі нейкага Міхаіла Ушакова і ў такім выглядзе праіснаваў да мая 1910 г.

У нумарах «ПЕВ» таксама падрабязна выкладзена гісторыя і распісаны этапы хадайніцтваў епархіяльнага кіраўніцтва і вернікаў (1832 – 1870; снежань 1870 – май 1871; 1872 – 1910) аб перанясенні мошчаў Еўфрасінні Полацкай з Кіеўскай лаўры ў Полацкі жаночы манастыр [6; 20]. Шэраг публікацый ведамасцей за 1910–1912 гг. быў прысвечаны неаднаразовым фактам драбнення мошчаў Еўфрасінні, пасля іх пакладання ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр ў маі 1910 г. [8; 12; 18; 19]. Напрыклад, у 1912 г. епіскап Холмскі і Люблінскі Яўлогій (Георгіеўскі) хадайнічаў у Св. Сінод аб перадачы Турковіцкай жаночай абшчыне (з 1912 г. – Турковіцкі жаночы манастыр на

Холмшчыне, Украіна) часціцы мошчаў Еўфрасінні Полацкай для новазбудаванага храма ў імя полацкай ігуменні [12, с. 394]. Вядома, што да 1915 г. часціцы ад мошчаў прападобнай былі таксама адзелены для праваслаўных храмаў Рыгі, Варшавы і Новачаркаска [19, с. 1056].

Трэцяе месца па колькасці артыкулаў можна аддаць тэматыцы аб узвядзенні, рэканструкцыі ці перасвячэнні храмаў у імя Еўфрасінні Полацкай. У раздзеле «Епархіяльная хроніка» друкавалі зацемкі аб узвядзенні ці перасвячэнні храмаў, сярод якіх сустракалася інфармацыя аб храмах, асвячоных у імя прападобнай полацкай князеўны, ігуменні Еўфрасінні (вёска Бабынічы Полацкага раёна, Сакалішча Расонскага раёна, Полацк і інш.). Сабраны матэрыял аб існаванні і асвячэнні Свята-Еўфрасіннеўскіх храмаў дазваляе зрабіць высновы аб межах тэрытарыяльнага распаўсюджвання культуры Еўфрасінні Полацкай. Так, да 1917 г. шанаванне святой было трывала замацавана за Полацкай епархіяй (у межах сучаснай Віцебскай вобласці) па колькасці ўзведзеных там храмавых помнікаў у імя Еўфрасінні [5; 11].

Як правіла, адначасова з напісаннем жыцця і службы ў памяць таго ці іншага святога стваралі ікону. Цуды ад мошчаў, іх нятленне, а таксама жыццё з'яўляліся пажаданай умовай для далучэння падзвіжніка веры да ліку святых. Распрацоўка іканаграфіі вобраза Еўфрасінні Полацкай непасрэдным чынам залежыла ад гэтых фактаў, а таксама тых гістарычных і выяўленчых матэрыялаў, якія захаваліся. Падчас аналізу матэрыялаў «ПЕВ» за весь перыяд існавання друкаванага органа не было знойдзена асобнага артыкула, прысвечанага іканаграфіі Еўфрасінні Полацкай, як і іншых праваслаўных святых. Аднак інфармацыя аб іконах і тыпах выявы святой ігуменні прысутнічае ў матэрыялах, прысвечаных гісторыі перанясення яе мошчаў з Кіева-Пячорскай лаўры, а таксама ў рэкламным блоку выдання (напрыклад, іконы Еўфрасінні для продажу і раздачы вернікам падчас святкавання дня яе памяці) [9]. Так, падчас Свята-Еўфрасіннеўскіх урачыстасцей 1910 г. ва ўсе храмы Полацкай епархіі былі дасланы іконы прападобнай Еўфрасінні (было даслана да чатырох тысяч іконных выяў святой на воблаку з шасціканцовым крыжом у руцэ, надрукаваных са старажытнай манастырскай іконы), а таксама брашуры са службай і акафістам святой з яе ікананіснай выявай, якія прызначаліся для бясплатнай раздачы паломнікам падчас свята [9, с. 266].

На сучасным этапе Еўфрасіння Полацкая стала ўспрымацца апякункай беларускага народа і жаночага манаства, бо прападобная прычынілася не толькі да развіцця хрысціянскай веры, праславіўшыся аскетычным жыццём, але садзейнічала развіццю духоўнай культуры і асветы. З моманту аднаўлення выдання «ПЕВ» у 1997 г. яго аўтарамі была працягнута традыцыя асвятлення хода падзей у гісторыі шанавання Еўфрасінні Полацкай, а таксама ўсіх атрыбутаў яе культуры. Асабліва ўвага рэдакцыі скіравана на асвятленні гісторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра ў цэлым і Спаса-Праабражэнскай царквы і захавання яе фрэскавага роспісу – у прыватнасці, а таксама раскрыцці тэмы аднаўлення шасціканцовага Еўфрасіннеўскага крыжа 1161 г. і сярэбранага саркафага 1910 г. для захоўвання мошчаў святой ігуменні і інш. [14; 21].

Такім чынам, «ПЕВ» з'яўляюцца адной з галоўных крыніц па вывучэнню традыцыі шанавання Еўфрасінні Полацкай і распаўсюджванню яе культуры з манастыра св. Спаса на тэрыторыю Полацкай епархіі і сучаснай Беларусі ў цэлым. Іншымі словамі – працэс скаладання і развіцця культуры прападобнай Еўфрасінні будзе немагчымым і памылкова фрагментарным без далучэння да разгляду і аналізу матэрыялаў «ПЕВ» за весь перыяд іх дзейнасці (1874–1917), бо менавіта на старонках гэтага друкаванага органа можна прасачыць працэс пераўтварэння полацкай ігуменні ад мясцовай святой да агульнанацыянальнай патронкі Беларусі.

1. 5 июня в Полоцком Спасо-Евфросиниевском монастыре // Полоц. епарх. ведом. – 1877. – № 11. – С. 340.
2. Ежегодное перенесение мощей преподобной Евфросинии // Полоц. епарх. ведомости. – 1910. – № 51–52 – С. 1139.
3. Живов, В. М. Святость: Краткий словарь агнографических терминов. – М. : Гнозис, 1994. – 112 с.
4. Зайц, К. Осеннее торжество перенесения Св. Мощей Преподобной Евфросинии, Княжны Полоцкой / К. Зайц // Полоц. епарх. ведомости. – 1913. – № 43. – С. 897–901.
5. Закладка часовни // Полоц. епарх. ведомости. – 1909. – № 23. – С. 27.
6. К вопросу о перенесении св. мощей пр. Евфросинии княжны Полоцкой // Полоц. епарх. ведомости. – 1909. – № 10. – С. 180–181.
7. К предстоящему торжеству в г. Полоцке // Полоц. епарх. ведомости. – 1911. – № 41. – С. 892–900.
8. Маршрут перенесения частицы св. мощей преподобной Евфросинии княжны Полоцкой, из Невельского уезда чрез Городокский и Витебский уезды в г. Витебск // Полоц. епарх. ведомости. – 1911. – № 22. – С. 207–208.
9. Новые изображения лика Преподобной Евфросинии // Полоц. епарх. ведомости. – 1910. – № 10. – С. 266.
10. Околович, Н. Праздник преподобной Евфросинии в г. Полоцке 23 мая 1890 г. / Н. Околович // Полоц. епарх. ведомости. – 1890. – № 13. – С. 562–565.
11. Освящение Бобыничской церкви // Полоц. епарх. ведомости. – 1911. – № 8. – С. 168–170.

12. Отделение частицы св. мощей преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой для Холмской епархии // Полоц. епарх. ведомости. – 1912. – № 20. – С. 394.
13. Петровский, П. Праздник преп. Евфросинии, 23 мая, в г. Полоцке / П. Петровский // Полоц. епарх. ведомости. – 1894. – № 13. – С. 575–577.
14. Полоцкий Спасо-Евфросиниевский монастырь (около 1128–1944) // Полоц. епарх. ведомости. – 1999. – № 7. – С. 1–2.
15. Празднование дня памяти Преподобной Евфросинии, Княжны Полоцкой, в г. Полоцке // Полоц. епарх. ведомости. – 1893. – № 12. – С. 521–526.
16. Птицын, В. Гробница преподобной княжны Полоцкой Евфросинии в Киево-Печерской лавре / В. Птицын // Полоц. епарх. ведомости. – 1909. – № 42. – С. 817–818.
17. Сабинин, Е. Празднование памяти Преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой, в г. Ростове-Ярославском 23 мая 1916 г. / Е. Сабинин // Полоц. епарх. ведомости. – 1916. – № 25. – С. 344–347.
18. Торжество перенесения частицы св. мощей преподобной Евфросинии, Княжны Полоцкой, из г. Полоцка в Витебский кафедральный собор // Полоц. епарх. ведомости. – 1912. – № 17. – С. 311–313.
19. Уделение частиц св. мощей преп. Евфросинии княжны Полоцкой // Полоц. епарх. ведомости – 1911. – № 46. – С. 1056.
20. Х., С. Попытки к перенесению мощей преподобной Евфросинии княжны Полоцкой (церковно-ист. справка) / С. Х. // Полоц. епарх. ведом. – 1909. – № 15. – С. 237–239; № 16. – С. 259–261; № 17. – С. 278–283; № 18. – С. 284–293; № 19. – С. 309–314.
21. Чикильдин, Б. Мои впечатления при перенесении мощей Преподобной Евфросинии в г. Полоцке / Б. Чикильдин // Полоц. епарх. ведомости. – 1998. – № 7. – С. 3.

Рымко В.Г.

ЛІТОЎСКІЯ І ГРОДЗЕНСКІЯ ЕПАРХІЯЛЬНЫЯ ВЕДАМАСЦІ ДРУГОЙ ПАЛОВА ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст. ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ ЗАМОЙСКАГА САБОРА 1720 г.

Праваслаўныя даследчыкі другой паловы ХІХ – пачатку ХХ ст., якія займаліся гісторыяй грэка-каталіцкай царквы, шмат увагі надавалі Брэсцкаму царкоўнаму сабору 1596 г., вынікам якога стала ўзнікненне ўніяцтва на беларускіх землях. Аднак шмат матэрыялаў было прысвечана вывучэнню іншых ўніяцкіх царкоўных сабораў і асабліва Замойскага сабору 1720 г., які стаў лёсавызначальным у гісторыі грэка-каталіцтва. Часта такія даследаванні выходзілі не асобным выданнем, а друкаваліся на старонках афіцыйнага праваслаўнага выдання – «Епархіяльныя ведомости» – якое дзейнічала ў межах кожнай праваслаўнай епархіі Расійскай імперыі. У правацнасці працы, прысвечаныя гісторыі Замойскага сабора, былі надрукаваныя на старонках Літоўскіх (1863–1916) і Гродзенскіх (1901–1915) епархіяльных ведамасцей.

У «Литовских епархиальных ведомостях» за 1888 г. была змешчана праца І. Стральбіцкага [3], заснаваная на шырокім дакументальным і гістарыяграфічным матэрыяле. Па меркаванні аўтара, які вывучыў усе ўніяцкія саборы пасля 1596 г., асноўным для далейшага развіцця ўніяцтва стаў Замойскі сабор. Насуперак распаўсюджанаму меркаванню іншых праваслаўных гісторыкаў аб тым, што ўніяцкія мітрапаліты намагаліся супрацьстаяць лацінізацыі ўніі, І. Стральбіцкі ўсю заслугу барацьбы за чысціню ўніяцкай абраднасці і дагматыкі прыпісаў выключна беламаму грэка-каталіцкаму святарству, якое «одно силилось еще оказать сопротивление гигантской силе латинизаторских стремлений и базилиан» [3, с. 215–216].

Гісторыя Замойскага сабора была прадстаўлена таксама на старонках «Гродненских епархиальных ведомостей» у працы С.К. Паўловіча [2], які называў яго «центральным пунктом истории западно-русской униатской церковной унии» [2, с. 284]. У нарысе паказаны стан уніяцкай царквы ў ХVІІ ст., прааналізаваны прычыны і ўмовы, якія выклікалі Замойскі сабор, вывучаны змест і характар яго пастаноў, значэнне сабора і яго наступствы. У якасці палітычных і рэлігійных прычын, якія справакавалі ў свой час з’яўленне ўніяцтва, С.К. Паўловіч называў узмацненне пасля 1569 г. каталіцкай прапаганды ў дзяржаве на чале з ордэнам езуітаў; жаданне папскага прастола распаўсюдзіць свой уплыў не толькі на беларускія і ўкраінскія землі, але і ў Маскоўскай дзяржаве; крызіс праваслаўнай царквы ў ХVІ ст. [2, с. 287]. Калі напачатку свайго існавання ўніяцкая царква захоўвала праваслаўную абраднасць і дагматыку, была адносна незалежна ад папы, які толькі зацвярджаў кандыдатуру мітрапаліта, то ў далейшым можна было бачыць, як каталіцкія парадкі закрадаліся ў розныя сферы яе жыцця. Асабліва ўвага ў сувязі з гэтым надавалася ролі базіліянскага ордэна ў лацінізацыі ўніі, які, «скроенный по образцу католических монашеских орденов, являлся вполне латинским учреждением, глубоко пропитался латинским духом и проникся уважением и преданностью Риму» [2, с. 302]. Да ХVІІІ ст., як пазначаў аўтар, уніяцкая царква ўвайшла ў стан крызісу. Рым і вышэйшая каталіцкая іерархія Рэчы Паспалітай лічылі яе поўнаццо адслужыўшай сваю службу па адцягненню насельніцтва беларускіх і ўкраінскіх земляў ад праваслаўя і ўжо гатовай да поўнага зліцця з каталіцтвам. На пачатку ХVІІІ ст. адзначаліся бяскарныя наезды каталіцкай шляхты на ўніяцкія храмы і мана-